

บทที่ 5

ตัวละครเอกกำพำกับสังคมล้านนา

ตัวละครเอกกำพำเป็นตัวละครเอกประเภทหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทชาดกพื้นบ้านของล้านนา ตัวละครกลุ่มนี้มีบุคลิกลักษณะ พฤติกรรม ตลอดจนลักษณะการดำเนินชีวิตที่มีความหลากหลายน่าสนใจและมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ดังนั้นเรื่องราวการดำเนินชีวิตของตัวละครจึงสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมของล้านนาได้ในระดับหนึ่ง ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งสะท้อนออกมาจากชาดกพื้นบ้านที่มีตัวละครเอกกำพำในประเด็นต่างๆดังนี้

1. วิถีชีวิตของชาวล้านนา
2. ลักษณะความเชื่อ ค่านิยมและอุปนิสัยของชาวล้านนา
3. ลักษณะความสัมพันธ์ในสังคมล้านนา
4. เด็กกำพำในนิทาน: ภาพสะท้อนผลกระทบของปัญหาครอบครัวในสังคมล้านนา
5. ลักษณะร่วมและแตกต่างทางสังคมระหว่างล้านนากับสังคมอื่น

5.1 วิถีชีวิตของชาวล้านนา

วิถีชีวิตของชาวล้านนาที่สะท้อนออกมาจากลักษณะและเรื่องราวชีวิตของตัวละครเอกกำพำนั้นเป็นวิถีการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองและเป็นวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม พบว่าตัวละครเอกกำพำในชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำไร่ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมที่ทำการเกษตรเลี้ยงตนเอง เช่น การปลูกกล้วยขายใน *กล้วยพันกอ* การปลูกแตงใน *ชมพูราชแดงเขียว* และ *เต้าน้อยทองคำ* การทำไร่-ทำนาเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวใน *อ้อมล้อมต่อมคำ* และ *สุพรรณโมกษะหมาแก้วหาง* อาชีพเหล่านี้แม้จะทำให้ร่ำรวยได้ยากในทางปฏิบัติ แต่ในชาดกบางเรื่องตัวละครเอกกำพำสามารถยกระดับฐานะจากคนยากจนกลายเป็นเศรษฐีได้เพราะการทำสวนทำไร่ ได้แก่ สองพี่น้องกำพำใน *กล้วยพันกอ* ที่ปลูกกล้วยขายจนกลายเป็นเศรษฐี หรือใน *เต้าน้อยทองคำ* การทำไร่ปลูกแตงของตัวละครเอกกำพำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของตนและครอบครัว รวมทั้งการพิสูจน์ความสามารถจนทำให้ตัวละครเอกกำพำได้รับการยอมรับจากพ่อตา ในขณะที่ตัวละครเอกกำพำส่วนหนึ่งประกอบอาชีพหาปลา เช่น ตัวละครเอกกำพำใน *นางไขแก้ว* และ *กำพำเหล็กไผ่* ตัวละครเอกกำพำที่มีอาชีพหาของป่าเลี้ยงตนเอง

ใน ช้างเจ็ดหัวเจ็ดหาง นิยายลายงู และ สุริยะแห่คำ ซึ่งอาชีพเหล่านี้ต่างก็เป็นอาชีพที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติอย่างต้นไม้และน้ำ อันเป็นลักษณะของวิถีการผลิตเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมด้วยเช่นเดียวกัน

สังคมล้านนานอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักแล้ว เกษตรกรบางคนจะเป็นช่างหัตถกรรมควบคู่กันไปด้วย โดยในชุมชนจะมีศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรกรรมและหัตถกรรมทั้งการค้าขายในท้องถิ่นและการค้ากับต่างเมือง¹ ดังนั้นจึงปรากฏว่าตัวละครเอกกำพำรำในชาดกพื้นบ้านล้านนาหลายเรื่องได้ประกอบอาชีพค้าขาย ไม่ว่าจะเป็นตัวละครเอกกำพำรำที่เป็นพ่อค้าขายพวงมาลัยใน จันทสุริยะ หรือตัวละครเอกกำพำรำที่มีอาชีพเป็นช่างปั้นหม้อใน โคณบุตร เป็นต้น

5.2 ลักษณะความเชื่อ ค่านิยม และอุปนิสัยของชาวล้านนา

ความเชื่อและค่านิยมเป็นวัฒนธรรมที่มนุษย์ในทุกสังคมต้องมีเพราะเป็นบรรทัดฐานทางด้านจิตใจ ความคิดหรือทัศนคติของคนในสังคม ซึ่งจะส่งผลกับวิถีการดำเนินชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ลักษณะและเรื่องราวของตัวละครเอกกำพำรำในสังคมล้านนาสามารถสะท้อนให้เห็นความเชื่อ ค่านิยมตลอดจนลักษณะนิสัยของชาวล้านนาได้ดังนี้

5.2.1 ความเชื่อทางศาสนาของชาวล้านนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนล้านนา เป็นศาสนาที่ชาวล้านน่านับถือมาตั้งแต่โบราณ รวมทั้งยังมีบทบาทต่อแบบแผนทางวัฒนธรรมหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายและระเบียบการปกครอง ศิลปะแขนงต่างๆ ค่านิยมและประเพณี โดยเฉพาะด้านภาษาและวรรณกรรมนั้นพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญถึง 4 ด้าน² เริ่มตั้งแต่กระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมเกี่ยวกับเนื้อหาที่เป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา บทบาทในการผลิตกวีซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว รวมทั้งบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการการเผยแพร่และอนุรักษ์วรรณกรรม

หากนำลักษณะของชาดกพื้นบ้านและตัวละครเอกกำพำรำในชาดกพื้นบ้านล้านนามาศึกษาวิเคราะห์ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับชาวล้านนาแล้ว สามารถมองเห็นความสำคัญในสองประเด็นคือ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและความศรัทธาในพระโพธิสัตว์

¹ อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546), หน้า 7.

² "บทนำ," ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา (เชียงใหม่: สุริวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, 2540), หน้า 14, อ้างถึงใน ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์, "บทบาทของพุทธศาสนาในวงวรรณกรรม," ใน ศึกษาศาสตรสาร 10 (2-4): 63-80.

รูปแบบความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวล้านนาซึ่งเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมชาดกพื้นบ้านล้านนานั้น เห็นได้ชัดเจนในประเพณีการสร้างคัมภีร์ถวายวัดเพื่อนำมาใช้เทศน์ในโอกาสต่างๆของชาวล้านนา อันเป็นประเพณีที่ได้รับการปฏิบัติอย่างแพร่หลาย* ประเพณีการสร้างคัมภีร์ถวายวัดดังกล่าวก่อให้เกิดคัมภีร์โบราณเป็นจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกนอกนิบาตทั้งปัญญาสชาดกและชาดกพื้นบ้าน อนึ่งประเพณีการนำนิทานพื้นบ้านมาสร้างให้เป็นนิทานชาดกหรือชาดกพื้นบ้านนั้นก็มิอยู่ในทุกประเทศที่พุทธศาสนาเข้าไปถึง อาจมองได้ว่าเป็นวิธีผสมผสานหรือวิธียกระดับนิทานพื้นบ้านอันถือเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้าไปในอารยธรรมพุทธศาสนา นิทานพื้นบ้านที่เป็นที่แพร่หลายในหมู่ชาวบ้านจึงถูกนำมาเล่าโดยแปลงให้เข้ากับรูปแบบของนิทานชาดกและถูกนำไปรจนาให้อยู่ในสำนวนลายลักษณ์ในรูปของวรรณกรรมชาดกหรือวรรณคดีพุทธศาสนา³

ส่วนลักษณะความศรัทธาในพระโพธิสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องมาจากรูปแบบความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาข้างต้นอีกชั้นหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากลักษณะของตัวละครเอกกำพร้าในชาดกพื้นบ้านล้านนา ที่มีลักษณะเป็นการผสมผสานกันระหว่างลักษณะของพระเอกซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์กับพระเอกในนิทานจักรวาลและพระเอกชาวบ้าน พระเอกแบบพระโพธิสัตว์เป็นลักษณะความเชื่อและอุดมคติของพระพุทธเจ้าที่ต้องเกิดมาในชาติต่างๆนับไม่ถ้วนเพื่อบำเพ็ญคุณความดีก่อนจะมาเป็นพระพุทธเจ้า เป็นการชี้ให้เห็นความเชื่อและความศรัทธาในพระโพธิสัตว์ตามหลักพุทธศาสนาของศาสนิกชน ที่หยั่งรากลึกอยู่ในศาสนาพุทธมาช้านานและเป็นแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่มีลักษณะเป็นอุดมคติ เพราะตามคัมภีร์พุทธศาสนาในยุคแรกๆระบุไว้ว่ามีการใช้อุดมคติพระโพธิสัตว์ รวมทั้งเรื่องราวที่เป็นประวัติของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เรียกว่าชาดก ซึ่งแต่เดิมใช้เพื่อสอนธรรมะมาใช้ในการเสริมเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เพื่อเพิ่มศรัทธาแก่ศาสนิกชน⁴

เหตุที่แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ได้รับความนิยมในสังคมล้านนา ก็เนื่องมาจากเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็นการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้และเป็นการกล่าวถึงบุคคลผู้ยังมี

* ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 21-23.

³ ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง, "ความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับศิลปวัฒนธรรมประเภทอื่น" ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มติชน, 2539), หน้า 46.

⁴ ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 99.

ลักษณะใกล้เคียงคนธรรมดา ไม่ได้สูงส่งพ้นกิเลสทั้งมวลอันเป็นลักษณะที่สีกล้ำยากที่จะเข้าใจได้ สำหรับคนธรรมดาสามัญ แต่พระโพธิสัตว์เป็นเพียงคนปกติธรรมดาขณะที่กำลังบำเพ็ญความดีซึ่งบุคคลผู้เป็นศฤงคารครองเรือนก็บำเพ็ญได้ ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดแนวคิดว่าการจะไปถึงทางหลุดพ้นไม่จำเป็นต้องออกบวชเป็นภิกษุเสมอไป ผู้ที่เป็นศฤงคารครองเรือนหรือชาวบ้านทั่วไปก็สามารถมุ่งหมายพระโพธิญาณชั้นสูงสุดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จึงเข้ามาเป็นคตินิยมทางพุทธศาสนาอย่างหนึ่งของชาวพุทธในล้านนา

สอดคล้องกับความนิยมในการสร้างชาดกพื้นบ้านของชาวล้านนาที่สะท้อนให้เห็นความนิยมหรือความศรัทธาในพระโพธิสัตว์อย่างมากในดินแดนล้านนา รวมทั้งชนชาติไทที่อยู่ใกล้เคียงอย่างไทลื้อ ไทใหญ่และไทเขินซึ่งมีความนิยมชาดกพื้นบ้านเช่นเดียวกัน โดยจะพบว่ามีการรับรู้นิทานชาดกพื้นบ้านร่วมกันหลายเรื่องไม่ว่าจะเป็น *สังข์ทอง* *ปลาบู่ทอง* *พระสุธน* *นางสีบสอง* และ *อุเบกขามลล* ที่นอกจากจะมีการนำมาแต่งเป็นชาดกพื้นบ้านเพื่อเทศน์สั่งสอนแล้ว ยังมีการนำมาเล่าเป็นนิทานพื้นบ้านและนิยายท้องถิ่นอีกหลายสำนวนด้วย⁵ ความนิยมชาดกพื้นบ้านในดินแดนแถบนี้แตกต่างจากดินแดนแถบอื่น ไม่ว่าจะเป็นภาคใต้ ที่ไม่นิยมนำนิทานมาสร้างเป็นชาดกพื้นบ้าน ส่วนในภาคกลาง ภาคอีสานและลาวแม้จะปรากฏบ้าง แต่ก็มีจำนวนน้อยไม่ปรากฏมากเหมือนในล้านนา

นอกจากความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ปรากฏชัดเจนแล้ว ยังพบว่าในชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกกำพร้าบางเรื่องมีความเชื่อเรื่องผีและแถนอยู่ อาทิ ผีเสื้อน้อย ใน *จิตตมานวะ* และตัวละครที่เป็นแถนใน *คัทธนะจิกุงดีด* การปรากฏความเชื่อเรื่องผีและแถนซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านในชาดกพื้นบ้านอันเป็นนิทานทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนแนวคิดดั้งเดิมของชาวบ้านให้สอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ในชาดกพื้นบ้านล้านนานั้นมีทั้งบทบาทของผีที่ให้การอารักขาคุ้มครองมนุษย์ ได้แก่ ผีเสื้อน้อยซึ่งเป็นตัวละครผู้ช่วยของตัวละครเอกกำพร้าใน *จิตตมานวะ* นอกจากนี้ยังมีการพยายามลดบทบาทและความสำคัญของความเชื่อดั้งเดิมลง เห็นได้จากบทบาทของแถนใน *คัทธนะจิกุงดีด* ที่ถูกลดอำนาจลงให้อยู่ใต้บารมีของพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพในพุทธศาสนา ในชาดกเรื่องดังกล่าวแม้แถนจะเป็นผู้มีบทบาทของเทพที่อยู่ในเมืองฟ้าและมีอำนาจยิ่งใหญ่ แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์บุตรสองคนของคัทธกุมารรบกันรอบจักรวาล สร้างความเดือดร้อนแก่เทวดา เหล่าเทวดาจึงไปขอให้พระอินทร์ช่วยเหลือ พระอินทร์เล็งเห็นด้วยญาณจึงสั่งให้วิษณุกัมมเทวบุตรไปปรึกษาร่วมกับพญาแถน พญาแถนจึงให้ขุนแถน

⁵ ศิราพร ณ ถลาง, "ชาดกพื้นบ้านในการรับรู้ของชนชาติไท," ใน *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 135-141.

บุตรชายลงมาปราบบุตรผู้พี่ที่ตายไปในที่สุด จะเห็นว่าบทบาทของแกนในเรื่องอยู่ใต้อำนาจของพระอินทร์ค่อนข้างชัดเจน เพราะเมื่อเหล่าเทวดาได้รับความเดือดร้อนก็ไปปรึกษาพระอินทร์ก่อน พระอินทร์จึงมอบภาระหน้าที่ทั้งหมดให้แก่เทวบุตรกับแกนร่วมกันแก้ปัญหา นั่น แกนจึงเป็นผู้รับคำสั่งมาจากพระอินทร์อีกชั้นหนึ่งไม่ได้เป็นผู้มีอำนาจจัดการแก้ไขเรื่องทั้งหมดด้วยตนเอง

5.2.2 ความเชื่อเรื่องกรรมและหลักกรรมกับกลวิธีการสั่งสอนคุณธรรมและหลักการดำเนินชีวิตแก่ชาวบ้าน

กฎแห่งกรรมเป็นสาระคำสอนที่ปรากฏอย่างชัดเจนในกลุ่มนิทานชาดก เพราะชาดกเป็นเรื่องราวของการกลับชาติมาเกิดของพระโพธิสัตว์และตัวละครอื่นๆ เนื่องจากผลกรรมที่กระทำไว้ในอดีต ซึ่งตอนท้ายของชาดกในเนื้อหาส่วนที่เรียกว่าสโมธานจะมีการกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครต่างๆ ในสมัยพุทธกาล ลักษณะของการกลับชาติมาเกิดนั้นส่วนหนึ่งเป็นเหตุและผลของการกระทำที่ตัวละครได้ทำไว้ในอดีตชาติ

เนื้อหาของชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องยังมีการระบุถึงผลของการกระทำไว้อีกหลายเรื่อง เช่น

วิบากกรรมที่กระทำไว้ในชาติก่อนทำให้เกิดเป็นลูกกำพร้าในชาตินี้ เช่นใน *รัตนมณีกุมารมดส้ม* ชาติก่อนพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาองค์หนึ่งแต่ได้จับลูกนกมาใส่ในกรง 2 วันจึงปล่อยไป ทำให้เกิดเป็นลูกกำพร้าในชาตินี้

วิบากกรรมที่ทำให้ได้รับความยากลำบาก ยกตัวอย่างเช่นใน *ก้ากาดำ* เมื่อเจ้าก้ากาดำถูกบ่วงดักแร้วของแม่เต่าปากชีกาผู้ดูแลสวนของพระธิดา จึงถูกนำไปเลี้ยงไว้ใช้งานโดยการโดนผูกไว้ที่ไต้ถุน นิทานอธิบายเหตุการณ์ดังกล่าวว่าเนื่องจากในชาติก่อนก้ากาดำเป็นพญาครองเมืองสังกัสนคร แต่ได้ผูกฤษีรูปหนึ่งติดกับคอกม้าเพราะเข้าใจผิดว่าฤษีเป็นชู้กับหญิงมีครรภ์

วิบากกรรมทั่วไป ในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *พุทธเสนกะ* ปรากฏการอธิบายวิบากกรรมไว้มากที่สุด โดยเหตุการณ์ตอนท้ายเรื่องจะเป็นการที่พระพุทธเจ้าได้แสดงกรรมแต่ปางหลังของบุคคลต่างๆ อย่างละเอียด เช่น วิบากกรรมของนางสิบสองที่ถูกปล่อยป่าเพราะชาติก่อนไปปล่อยสุนัขที่บิดาเลี้ยงไว้เข้าป่า การที่นางทั้งหมดเข้าไปซ่อนอยู่ในปากวัวเพราะช่วยปลาตัวหนึ่งออกจากหนองน้ำแห้ง ปลาตัวนั้นเกิดมาเป็นวัวในชาตินี้ การที่นางทั้งสิบเอ็ดคนกินเนื้อลูกตนเองเพราะชาติก่อนทำแท้งบุตรเนื่องจากตั้งครรภ์โดยไม่มีสามี เหตุที่นางสุนทรากับนางกังขารีเกิดเป็นยักษ์เพราะไปขุดจิ้งจก (จิ้งหรีด) ในลานวัด ส่วนกรรมเก่าของพุทธเสนกะกับนางกังขารีที่ต้องตายจากกัน เนื่องจากชาติก่อนเป็นสามีภรรยา กัน ฝ่ายสามีรู้ว่านางเป็นผีโพงจึงคิดจะหย่า นางจึงขอให้หาสามีใหม่ให้ ชายคนใหม่ถามว่านางเป็นปีศาจหรือไม่สามีเก่าก็บอกว่าอยู่กับมาเจ็ดปีไม่เห็น

จะเป็น บาบกรรมที่ไปหลอกเขาให้ได้ภรรยาผีโพงดังกล่าว จึงทำให้พุทธเสนกะออกแตกตายเป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงผลของการประกอบกรรมดีด้วย เช่น ในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *ข้างสามงาปลาสามเงียง* ตัวละครเอกกำพร้าวซึ่งเกิดเป็นภิกษุกระทำบุญในชาติก่อนด้วยหาฝ้ายมาให้หญิงเข็ญใจสามคนทำผ้ากาสาหวัดและเครื่องบริวารถวายแก่ภิกษุรูปหนึ่ง พร้อมทั้งได้อธิษฐานขอให้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ส่วนนางทั้งสามอธิษฐานขอเกิดเป็นลูกสาวพระอินทร์และเป็นคู่ครองของภิกษุหนุ่มทุกชาติไป หรือใน *บัวหอมพันกาบ* ตัวละครเอกกำพร้าวกับภรรยาทั้งสามได้ร่วมกันทำตุงและค้ำตุงเพื่อถวายทานตุงหรือถวายธงบูชาพระธาตุเจดีย์ แล้วอธิษฐานขอให้ได้เป็นสามีภรรยากัน เป็นต้น

นอกจากความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมตามหลักพุทธศาสนาที่ปรากฏอย่างชัดเจนแล้ว เรื่องราวเกี่ยวกับหลักคำสอนว่าด้วยการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วก็เป็นคำสอนที่ปรากฏเป็นแบบแผนชัดเจนในชาดกพื้นบ้านล้านนาด้วยเช่นกัน ตัวละครเอกกำพร้าวจะมีพฤติกรรมที่เป็นแบบอย่างของบุคคลที่ยึดมั่นในคุณความดี ซึ่งส่งผลให้ตัวละครเอกกำพร้าวประสบความสำเร็จในชีวิตตอนท้ายเรื่อง ส่วนฝ่ายที่ทำชั่วหรือมีพฤติกรรมในทางอกุศลได้แก่ตัวโกงที่มีพฤติกรรมรุกรานตัวละครเอกกำพร้าวในลักษณะต่างๆ ซึ่งท้ายที่สุดตัวโกงเหล่านั้นก็จะถูกลงโทษด้วยวิธีต่างๆ ตั้งแต่วิธีที่มีความรุนแรงไม่มากอย่างการเนรเทศออกจากเมือง จนถึงการถูกแผ่นดินสูบตายซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบการลงโทษที่รุนแรง เป็นสัญลักษณ์ของการทำกรรมชั่วแล้วผลที่ได้รับคือการประสบกับหายนะอย่างใหญ่หลวง ต้องตกนรกหมกไหม้ตามความเชื่อเรื่องนรก-สวรรค์ในพุทธศาสนา ในขณะที่ตัวละครฝ่ายดีนั้นได้ไปเกิดในสวรรค์

อีกทั้งยังปรากฏคำสอนเรื่องอื่นๆแทรกอยู่ในเรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าวด้วย อาทิ ใน *เขมกุมาร* มีคำสอนเรื่องการไม่หุบเขาเชื่อคนง่ายหรือด่วนตัดสินใจด้วยโทสะจริต ด้วยลักษณะของนิทานซ้อนนิทานที่นายประตู่ทั้งสามทิดเล่าให้เพชรฆาตฟัง ส่วนใน *ทศกตะกุมารสามโป่งสามกิว* หลักการดำเนินชีวิตปรากฏจากชื่อเรื่องชาดกคือ สามโป่งสามกิว ซึ่งหมายถึงรุ่งเรืองและตกต่ำอย่างละสามหนเหมือนกับคำว่าชั่วเจ็ดที่ดีเจ็ดหน ช่วงใดที่วิถีชีวิตราบรื่นเจริญรุ่งเรืองเรียกว่าโป่งยามใดชีวิตตกอับยากจนเรียกว่ากิว ชีวิตคนเราจึงมีสามโป่งสามกิวเหมือนเรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าว และใน *แมงสีหูห้าตา* มีการแทรกหลักธรรมเรื่องมรรคแปด ด้วยการยกนิทานมาประกอบ 8 เรื่อง เป็นต้น

การสอดแทรกแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมและการแผ่หัวข้อธรรมะต่างๆในเรื่องราวชาดกนับว่าเป็นกรณีตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นเหตุและผลของการกระทำ ผ่านพฤติกรรมของตัวละครได้ค่อนข้างชัดเจน ทำให้ชาวบ้านสามารถซึมซับหลักธรรมคำสอนเหล่านี้ไปโดยไม่รู้ตัว เพราะพฤติกรรม

ต่างๆที่ตัวละครในชาดกพื้นบ้านกระทำ ล้วนเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การล่าสัตว์ การกลั่นแกล้งคนหรือสัตว์ให้ได้รับความลำบาก การพูดจาโกหกให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน รวมไปถึงประเพณีต่างๆ เช่น การถวายผ้ากาสาพัสตร์และเครื่องบริวารแก่พระภิกษุ การถวายทานธัญญา เป็นต้น

เรื่องราวการต่อสู้ชีวิตของตัวละครเอกกำพร้าที่แสดงให้เห็นความขัดสนความยากไร้ การพบกับปัญหาต่างๆและการได้รับความสำเร็จในชีวิตตอนท้ายเรื่อง ก็ถือเป็นเรื่องราวที่มีจุดเริ่มต้น จุดพลิกผันและจุดจบในตัวเอง อันเป็นลักษณะเด่นของนิทานพื้นบ้าน การที่ตัวละครมีชีวิตพลิกผันดังกล่าวล้วนเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมต่างๆ ซึ่งมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน เมื่อพฤติกรรมเหล่านั้นมีบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของกฎแห่งกรรมหรือผลของการกระทำตามหลักพุทธศาสนาด้วยแล้ว ย่อมทำให้ผู้อ่าน/ผู้ฟังเกิดความรู้สึกร่วมไปกับเรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าในชาดกพื้นบ้าน ปรารถนาให้ตัวโกงได้รับการลงโทษและคอยเอาใจช่วยตัวละครเอกกำพร้าให้พบกับความสุขในบั้นปลายชีวิต ผนวกกับเนื้อหาของชาดกและบุคลิกลักษณะของตัวละครเอกกำพร้าที่มีส่วนผสมของนิทานมหัศจรรย์แฝงอยู่ ได้ช่วยทำให้เรื่องชาดกมีความสนุกสนาน ตื่นเต้น ไม่น่าเบื่อจืดชืดเหมือนนิทานธรรมดาทั่วไป ส่วนผสมที่ลงตัวเหล่านี้เป็นกลวิธีสำคัญที่จะช่วยทำให้หลักธรรมคำสอนเรื่องต่างๆที่แฝงอยู่สามารถซึมซับเข้าไปในจิตใจของชาวบ้าน เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วย

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าชาวบ้านในสังคมล้านนาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมฐานะไม่ได้ร่ำรวยมากนัก การประกอบอาชีพนั้นต้องต่อสู้กับปัญหาต่างๆทั้งจากภัยธรรมชาติและปัญหาเกี่ยวกับบุคคลที่คอยเอาใจเอาเปรียบ ลักษณะการดำเนินชีวิตดังกล่าวเป็นชีวิตที่ยากลำบาก ดังนั้นการได้รับรู้เรื่องราวปัญหาและเคราะห์กรรมต่างๆของตัวละครเอกกำพร้าผ่านการอ่านหรือการฟังชาดกพื้นบ้าน จึงเปรียบเสมือนการปลอมประโลมจิตใจหรือเป็นอีกหนทางหนึ่งในการให้กำลังใจตนเองว่าในสังคมยังมีคนที่แย่กว่าตนอยู่ พระเอกกำพร้าในชาดกพื้นบ้านล้านนาจึงเป็นแบบอย่างของการอดทนและการมีกำลังใจต่อสู้ชีวิตอย่างยืนหยัดและมั่นคงของชาวบ้าน แม้จะยากจนต่ำต้อยเพียงใด หากยึดมั่นในคุณความดี มีความสามารถ มีความพากเพียรพยายาม และมีความขยัน อดทนก็สามารถประสบความสำเร็จในชีวิตได้ เหมือนตัวละครเอกกำพร้าที่ได้เป็นเจ้าเมืองในตอนท้ายเรื่อง

นอกจากนี้เรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าหลายคนก็ไม่จำเป็นต้องมีชาติกำเนิดที่สูงส่งหรือมีคุณสมบัติที่เพียบพร้อมตามลักษณะพระเอกในอุดมคติแบบที่ปรากฏในนิทานจักรวาลใดๆ แต่ตัวละครเอกกำพร้าก็มีความสามารถในการสร้างตนจนมีฐานะร่ำรวยและมีภรรยาที่เพียบพร้อมได้ด้วยการทำไร่ทำสวน เช่น ตัวละครเอกกำพร้าใน *กล้วยพันกอ* และ *เต้าน้อยองค์คำ* ตัวละครเอก

กำพร้าวางคนเกิดมามีร่างกายอัปลักษณ์ พิกลพิการ เช่นตัวละครเอกกำพร้าว้าใน *กำพร้าว้าหมาด้า* และ *อ้อมล้อมต่อมค้ำ* แต่ก็สามารถใช้สติปัญญาและความสามารถของตนเองผลักดันให้ชีวิตประสบความสำเร็จได้ ตัวละครเอกกำพร้าว้าเหล่านี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของแนวคิดเรื่องการยอมรับความสามารถของบุคคล มากกว่าจะยึดติดเรื่องรูปลักษณ์ ชาติกำเนิดหรือชนชั้น กลวิธีในการสอนดังกล่าวแม้จะเกิดขึ้นได้ยากในทางปฏิบัติ แต่มีผลอย่างมากในด้านจิตใจเพราะเป็นการให้กำลังใจแก่ชาวบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในสังคม อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นการปลุกฝังค่านิยมเรื่องการให้ความสำคัญเรื่องจิตใจมากกว่าวัตถุเงินทองหรือการเชิดชูความเป็นมนุษย์มากกว่ารูปลักษณ์ภายนอก ซึ่งการยึดติดกับวัตถุเงินทองและรูปลักษณ์ภายนอกเป็นค่านิยมด้านลบที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านในสังคมล้านนาปัจจุบันอย่างมาก

ด้วยลักษณะของการสอดแทรกความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม หลักธรรมในการดำเนินชีวิตรวมทั้งการสร้างขวัญและกำลังใจแก่ชาวบ้าน ผ่านคุณลักษณะของตัวละครเอกกำพร้าว้าและเรื่องราวชีวิตของตัวละครดังกล่าว จึงทำให้ตัวละครเอกกำพร้าว้าในชาดกพื้นบ้านล้านนาเป็นเครื่องมือหรือกลวิธีอย่างหนึ่งในการสั่งสอนศีลธรรม/คุณธรรมเรื่องต่างๆแก่ชาวบ้าน

5.2.3 ลักษณะนิสัยโยบอ้อมอารีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของชาวล้านนา

เรื่องราวของชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกกำพร้าว้า หมายรวมไปถึงพฤติกรรมของตัวละครอื่นๆในเรื่อง สามารถสะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยของชาวล้านนาว่าชาวล้านนาเป็นคนที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เห็นได้จากพฤติกรรมของผู้อุปถัมภ์ที่รับอุปถัมภ์เลี้ยงดูตัวละครเอกกำพร้าว้า ในชาดกบางเรื่องแม้ตนเองจะมีฐานะยากจนเอาตัวแทบไม่รอดแต่เมื่อเห็นเด็กน้อยที่ไร้บิดามารดาถูกทิ้งไว้เพียงลำพังก็ยิ่งรับเลี้ยง เพื่อช่วยเหลือเด็กที่นำสงสารนั้นให้รอดชีวิต ลักษณะที่ชัดเจนอีกประการหนึ่งก็คือการที่ตัวละครเอกกำพร้าว้าในชาดกพื้นบ้านล้านนาส่วนใหญ่มักจะไม่ถูกรังเกียจอย่างรุนแรงจากชาวบ้าน เหมือนตัวละครเอกกำพร้าว้าในนิทานกลุ่มอื่นซึ่งปรากฏว่าตัวละครเอกกำพร้าว้ามักจะถูกรังเกียจและถูกขับไล่ออกจากชุมชน เช่นใน *ดัชนีอนุภาคนิทานชาวบ้าน* ของ สติธ ธรรมปัสัน หรือในนิทานกำพร้าว้าของชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในอุษาคเนย์ตอนกลาง ที่มักจะเกิดเหตุการณ์ชาวบ้านขับไล่ตัวละครเอกกำพร้าว้าไปอยู่ป่าหลายเรื่องด้วยกัน

ทั้งนี้เนื่องมาจากรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติผนวกกับแนวนิยมเชิงพุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐานหลักของสังคมล้านนา จึงทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวและชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้นและลึกซึ้ง ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของล้านนาที่เป็นสังคมแบบเกษตรกรรม ซึ่งต้องมีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ของตน เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนา-ทำไร่ การทำเหมืองฝายเพื่อ

แจกจ่ายน้ำให้ทั่วถึงกัน ลักษณะการร่วมมือทางเศรษฐกิจดังกล่าวได้สืบเนื่องไปยังกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมด้วย เห็นได้จากรูปแบบของประเพณีที่ชาวล้านนาปฏิบัติ ส่วนใหญ่เป็นประเพณีที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกันสูงมาก ยกตัวอย่างเช่น งานศพของชาวล้านนา เมื่อทราบว่าบ้านไหนมีงานศพชาวบ้านจะรีบมาช่วยงานโดยเจ้าของงานไม่ต้องไปบอกมีการเรียไร่ข้าวสารให้แก่เจ้าของงาน บางหมู่บ้านมีการรวบรวมเงินจากชาวบ้านครอบครัวละหนึ่งท่อนเพื่อนำไปใช้เผาศพและพอดกตอนกลางคืนก็มีคนมาช่วยนอนเป็นเพื่อนเผาศพ เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้ได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ลักษณะโครงสร้างของความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในประเพณีดังกล่าวจึงปลูกฝังอยู่ในความสำนึกของชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวล้านนามีบุคลิกภาพที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความโอบอ้อมอารีและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น นอกจากนี้ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านของชุมชนล้านนานั้น มักจะมีการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มและไม่กระจัดกระจาย อันเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของสังคมแบบชนบท ทำให้สมาชิกในชุมชนรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี น่าจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้คนล้านนามีความเป็นกันเองค่อนข้างสูง และยังเป็นคนที่เห็นความสำคัญของผู้อื่น รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกันเมื่อประสบกับปัญหาเดือดร้อน

5.3 ลักษณะความสัมพันธ์ในสังคมล้านนา

การที่มนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเพื่อกระทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน ย่อมมีแบบแผนของความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตเพื่อแสดงวัฒนธรรมของกลุ่ม ระบบความสัมพันธ์ของชาวล้านนาที่สะท้อนออกมาจากลักษณะและเรื่องราวชีวิตของตัวละครเอกกำพร้าวในชาดกพื้นบ้านล้านนานั้น ผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็นสองประเด็นหลัก คือ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์

5.3.1 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ลักษณะความสัมพันธ์ของชาวบ้านในล้านนาเมื่อพิจารณาจากลักษณะและเรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าว สามารถมองเห็นลักษณะเด่นของความสัมพันธ์ในสองลักษณะคือ

1) **ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์** ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ คือความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างคนในสังคมที่มีฐานะและบทบาทต่างกัน โดยคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูงกว่า (ผู้อุปถัมภ์) จะใช้อิทธิพลและสิ่งที่ตนมีอยู่คุ้มครองให้ผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างแก่ผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ซึ่งผู้รับอุปถัมภ์ก็ต้องตอบแทนด้วยการให้ความจงรักภักดีแบบช่วยเหลือตอบแทนรวมทั้งการอุทิศตนเป็นผู้รับใช้ผู้อุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จะเป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว มีการให้ความช่วยเหลือหรือให้บริการกันอย่างเป็นส่วนตัว จึงมีความเป็นส่วนตัวมากกว่าความสัมพันธ์แบบผู้บังคับบัญชากับลูกน้อง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์อย่าง

เป็นทางการ เพราะทั้งสองฝ่ายปฏิบัติตัวตามบทบาทและหน้าที่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตามสายงาน⁶ เมื่อนำคำจำกัดความดังกล่าวมาจำแนกพฤติกรรมของผู้อุปถัมภ์ในชาดกพื้นบ้านล้านนา สามารถสะท้อนลักษณะระบบอุปถัมภ์ในสังคมล้านนาว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ได้รับการอุปถัมภ์ในสามลักษณะ คือเจ้านายกับข้าทาส/คนรับใช้ การอุปถัมภ์ระหว่างเครือญาติและการอุปถัมภ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ในลักษณะของผู้ที่มีโอกาสดีกว่าช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาส

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างเจ้านายกับข้าทาส/คนรับใช้ในนิทานชาดกพื้นบ้าน โดยส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบผู้ปกครองกับประชาชนผู้ถูกปกครองที่เอื้อเฟื้อกัน ประชาชนต้องเสียภาษีหรือแรงงานช่วยเหลืองานเกี่ยวกับบ้านเมือง ส่วนผู้ปกครองก็ต้องให้ความสะดวกสบายในการประกอบอาชีพ รวมทั้งป้องกันอันตรายจากศัตรูภายนอก ซึ่งเป็นระบบอุปถัมภ์ที่โน้มเอียงไปทางความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติคือเป็นความสัมพันธ์ในระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ในขณะที่ชาดกพื้นบ้านบางเรื่องกษัตริย์/เจ้าเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์ที่รับตัวละครเอกกำพร้ามาเลี้ยงดูในวัง บางเรื่องอาจให้ทำงานเป็นข้ารับใช้ เช่นในชาดกเรื่อง *โคณบุตร* และ *ข้างสามงาปลาสามเงี่ยง* ส่วนใน *ทศศตะกุมารสามโป้งสามกิว* เป็นการรับมาเลี้ยงดูเพราะเกิดความสงสาร เป็นต้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าเมืองกับตัวละครเอกกำพร้าในชาดกพื้นบ้านล้านนา ลักษณะนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกจงรักภักดีหรือความผูกพันทางใจระหว่างตัวละครเอกกำพร้ากับเจ้าเมือง ผนวกกับค่านิยมของสังคมไทยที่รู้สึกว่าจะต้องกตัญญูเมื่อตกเป็นหนี้บุญคุณคน สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุผลที่สามารถใช้อธิบายได้ว่าเหตุใดตัวละครเอกกำพร้าในหลายเรื่องจึงยอมให้เจ้าเมืองกลั่นแกล้งหรือยอมถูกปฏิบัติอย่างอวดิธรรมโดยตัวละครเอกกำพร้าไม่มีพฤติกรรมตอบโต้ ดังเช่นในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *ข้างสามงาปลาสามเงี่ยง* *ข้างเจ็ดหัวเจ็ดหาง* และ *บัวหอมพันกาบ* ตัวละครเอกกำพร้าถูกเจ้าเมืองใช้ให้ไปตามหาของหายาก หรือใน *โคณบุตร* ตัวละครเอกกำพร้าถูกกลั่นแกล้งให้ทำงานยากยิ่งเกินวิสัยที่มนุษย์ปกติจะทำได้ แต่ตัวละครเอกกำพร้าก็ยอมรับและปฏิบัติตามโดยดีทั้งที่ตนเองก็มองไม่เห็นหนทางที่สามารถจะทำได้ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวบางครั้งทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกขัดแย้งกับตัวนิทานว่าไม่มีความสมเหตุสมผลที่ตัวละครเอกกำพร้าจะต้องยอมจำนนเช่นนั้น

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *ทศศตะกุมารสามโป้งสามกิว* มาอภิปราย ในชาดกเรื่องดังกล่าวตัวละครเอกกำพร้าก้มกราบหุ่नไล่กาทุกวัน เพราะเกิดความสังเวชเมื่อเห็นหุ่नไล่กามีเสื้อผ้าดี ๆ ใส่แต่ตนเองกลับไม่มีเสื้อผ้าจะใส่ เจ้าเมืองผ่านมาเห็นจึงรับเข้าไปอยู่ในวังพร้อมทั้งให้อภิเษกกับพระธิดา ต่อมาเมื่อมีเศรษฐีมาทวงสัญญาที่เจ้าเมืองจะยกพระธิดาให้แต่

⁶ ธีรยุทธ บุญมี, "ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย" ใน *สังคมและวัฒนธรรมไทย หน่วยที่ 1-7*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2539), หน้า 199.

งานกับลูกชายของตน เจ้าเมืองกับบุโรหิตจึงออกอุบายให้ตัวละครเอกกำพรวดเดินทางไปทำนาทำสวนอยู่ในป่าใหญ่นอกเมือง ตัวละครเอกกำพรวดต้องออกเดินทางไปในป่าด้วยความจำใจ ส่วนพระธิดาก็ไปแต่งงานกับลูกชายเศรษฐี เห็นได้ว่าในขณะที่เจ้าเมืองให้การช่วยเหลือและรับเลี้ยงดูตัวละครเอกกำพรวดรวมทั้งยกย่องให้เกียรติด้วยการยกลูกสาวให้แต่งงานด้วย แต่ตัวละครเอกกำพรวดเองไม่ได้ให้บริการหรือตอบแทนสิ่งใดแก่เจ้าเมืองมากนัก ตัวละครเอกกำพรวดจึงเกิดความรู้สึกที่ว่าตนเป็นหนี้บุญคุณเจ้าเมือง ทำให้เกิดความจงรักภักดีแก่เจ้าเมืองอย่างท่วมท้น ดังนั้นเมื่อตัวละครเอกกำพรวดถูกกระทำอย่างไม่ยุติธรรม ด้วยการถูกขับไล่ให้ไปอยู่ในป่าและต้องสูญเสียภรรยาไปให้ผู้อื่นทั้งๆที่ไม่ได้ทำผิดอะไร ตัวละครเอกกำพรวดจึงก้มหน้ารับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นแต่โดยดี

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าเมืองกับประชาชนในชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่อง ยังแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบการใช้อำนาจกดขี่อย่างไม่ยุติธรรมปรากฏอยู่ด้วย โดยเจ้าเมืองจะใช้อำนาจปกครองที่ตนมีอยู่ บังคับให้ตัวละครเอกกำพรวดทำงานยากหรือกลั่นแกล้งตัวละครเอกกำพรวด ด้วยจุดประสงค์เพื่อต้องการแย่งชิงหรือครอบครองสิ่งของของตัวละครเอกกำพรวดมาเป็นของตนเองโดยไม่คำนึงถึงหลักศีลธรรม กรณีดังกล่าวเห็นได้จาก *สุพรมไมกชะหมาแก้วหาง* เจ้าเมืองพยายามแย่งชิงภรรยาของตัวละครเอกกำพรวด ด้วยการใช้วิธีการแข่งขันหรือการต่อสู้ต่างๆมาเป็นเครื่องมือในการแย่งชิงและเจ้าเมืองจะพยายามใช้กลโกงหรือออกอุบายต่างๆเพื่อเอาชนะตัวละครเอกกำพรวดให้ได้ สุดท้ายเมื่อไม่สำเร็จก็เปลี่ยนมากลั่นแกล้งให้ตัวละครเอกกำพรวดต้องพลัดพรากจากภรรยา ด้วยการหลอกให้ตัวละครเอกกำพรวดกินของต้องห้ามเป็นเหตุให้ภรรยาเกิดความร้อนรุ่มจนต้องเดินทางกลับเมืองเดิมของตน ลักษณะของผู้อุปถัมภ์ที่มีการใช้ความพยายามใช้อำนาจที่ตนมีอยู่ข่มเหงรังแกกดขี่ประชาชนโดยไม่มี ความชอบธรรมทางศีลธรรมนี้ ถือเป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เข้าข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างชัดเจน

การที่ตัวละครเอกกำพรวดต้องขัดแย้งกับผู้ที่มีอำนาจหรือมีสถานะทางสังคมสูงกว่าอย่างเจ้าเมืองหรือนายบ้าน ในมุมมองหนึ่งเป็นการสะท้อนสภาพความเป็นจริงที่ชาวบ้านซึ่งมักมีฐานะยากจนต่ำต้อยต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมเหนือกว่า ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า ช่างราชการหรือพวกนายทุนทั้งหลาย ซึ่งส่วนใหญ่มีบทบาทและความสัมพันธ์กับชาวบ้านในฐานะผู้อุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์ ในลักษณะของการแลกเปลี่ยนทรัพยากร/เงินหรือการมีผลประโยชน์และข้อผูกพันร่วมกัน แต่ทั้งนี้ตัวนิทานชาดกพื้นบ้านเองก็ได้ "ชดเชย" ให้กับตัวละครกำพรวดด้วยการให้เจ้าเมืองต้องพ่ายแพ้แก่ตัวละครเอกกำพรวดทุกครั้ง เมื่อมีการแข่งขันหรือการต่อสู้ระหว่างตัวละครเอกกำพรวดกับเจ้าเมืองซึ่งเป็นตัวโกง การสร้างทางออกที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในสภาพสังคมที่เป็นโลกแห่งความจริงหรือมีโอกาสน้อยมากดังกล่าว น่าจะเป็นการเชื่อมโยงไปถึงแก่นของนิทานชาดกพื้นบ้านที่ต้องการสั่งสอนให้ชาวบ้านยึดมั่นในอานุภาพของความเป็นดี เพราะการ

เป็นผู้ที่มีคุณธรรม/ศีลธรรมนั้นย่อมจะมีความมั่นคงยากที่มีใครมาเอารัดเอาเปรียบได้และในทำที่
สุดผู้ที่ปองร้ายก็จะพ่ายแพ้ไปเอง

ในขณะที่การอุปถัมภ์ระหว่างเครือญาติและการอุปถัมภ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
ในลักษณะของผู้ที่มีโอกาสดีกว่าช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาส ผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์จะมีสถานะ
ทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับเดียวกันคือเป็นชาวบ้านเหมือนกัน แต่สภาพชีวิตและความเป็น
อยู่ของผู้อุปถัมภ์ดีกว่าจึงอยู่ในสถานะที่จะปกป้องดูแลผู้รับอุปถัมภ์ได้ เมื่อตัวละครเอกกำพำมีผู้
ใจบุญเป็นผู้อุปถัมภ์รับเลี้ยงดู ตัวละครเอกกำพำเองก็ตอบแทนด้วยการทำงานเลี้ยงดูผู้อุปถัมภ์
อย่างเต็มกำลังและความสามารถ ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นกฎแห่งศีลธรรมของระบบอุปถัมภ์ที่ว่า
ด้วยการตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นหลักสำคัญ ยกตัวอย่างเช่นใน *เขมกumar* ตัวละครเอกกำพำ
ทำงานร้อยกรองดอกไม้เลี้ยงดูสองตายายซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างเครือ
ญาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดเคียงกับการมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน
ระหว่างญาติและเพื่อนสนิท ซึ่งมีลักษณะเป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัวมากกว่า ลักษณะความ
สัมพันธ์จึงดูมีผลประโยชน์และข้อผูกพันร่วมกันในด้านการสนองตอบความชอบธรรมและความ
กตัญญูเพราะเป็นคู่สัมพันธ์ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีความรู้สึกห่วงใยและใกล้ชิดผูก
พันกันมากกว่า ทำให้ความสัมพันธ์มีเสถียรภาพสูงและยืนนาน โดยจะเห็นว่าในชาดกพื้นบ้านล้าน
นาหลายเรื่อง เช่น *กำพำหมาดำ* *กำพำหมาเฒ่า* *กำกาดำ* *นันทกุมาร* *บัวหอมพันกาน* และ *ไปรา
บ่าวน้อย* เมื่อตัวละครเอกกำพำโตขึ้นและประสบความสำเร็จในชีวิตด้วยการได้เป็นกษัตริย์หรือ
เจ้าเมือง ตัวละครเอกกำพำก็จะรับผู้อุปถัมภ์ของตนมาเลี้ยงดูอย่างสุขสบายในวัง

ชาดกพื้นบ้านล้านนาบางส่วนยังได้สะท้อนลักษณะความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ชาว
บ้านปรารถนาอยู่ในจิตใจลึกๆ (Wishful thinking) อยู่ด้วย ลักษณะดังกล่าวปรากฏในรูปแบบของ
ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเอกกำพำกับผู้อาสาช่วยเหลือซึ่งเป็นผู้วิเศษ ซึ่งผู้อาสาช่วยเหลือที่มี
ฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์กลุ่มนี้เป็นตัวละครที่เป็นอนุภาคอยู่ในนิทานเท่านั้น ได้แก่ พระอินทร์ เทพบุตร
และเทพธิดาที่อยู่บนสวรรค์ โดยรูปแบบความช่วยเหลือที่ตัวละครเอกกำพำได้รับมีตั้งแต่ความ
ช่วยเหลือเกี่ยวกับการเดินทาง เช่น การช่วยนำทาง การช่วยย่นระยะทาง การช่วยเหลือด้วยการ
มอบสิ่งของวิเศษให้ หรือการช่วยเหลือเกี่ยวกับชีวิตด้วยการชุบชีวิตให้ฟื้นจากความตายด้วยน้ำ
อมฤต เป็นต้น ที่สำคัญคือการให้ความช่วยเหลือของผู้วิเศษจะเป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน
เพราะไม่ปรากฏว่ามีชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่องใดที่ตัวละครเอกกำพำจะต้องให้การตอบแทนแก่ผู้
วิเศษเมื่อได้รับความช่วยเหลือ หรือลักษณะของการให้รางวัล/การช่วยเหลือเพื่อเป็นการตอบแทน

จากการผ่านการทดสอบจิตใจด้วยเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นกรให้แบบมีเงื่อนไขก็ปรากฏน้อยมากในชาติกพื้นบ้านล้านนา*

การที่กำพร้าวได้รับความช่วยเหลือจากผู้วิเศษดังกล่าวแสดงให้เห็นระบบอุปถัมภ์แบบนิทาน อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบอุปถัมภ์แบบอุดมคติที่นิทานสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตใจว่าจะมีใครหรือมีอะไรมาช่วยให้พ้นทุกข์ จากสภาพชีวิตความเป็นจริงที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมดำเนินไปภายใต้กฎเกณฑ์ของความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม อันก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่มีลักษณะของการเอาวัดเอาเปรียบและกดขี่ขูดรีดปรากฏอยู่

นอกจากนี้ในชาติกบางเรื่องยังพยายามโยงให้ผู้วิเศษเป็นเครือญาติของตัวละครเอกกำพร้าวด้วย เช่นในชาติกเรื่อง *จันทพราหมณ์* พระอินทร์เป็นพี่ชายในอดีตชาติของตัวละครเอกกำพร้าวและในเรื่อง *นางไข่มพราง* พระอินทร์มีสถานะเป็นปู่ของตัวละครเอกกำพร้าว การคาดหวังให้ผู้วิเศษเหล่านั้นเป็นญาติหรือคนในครอบครัว อาจเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและยืนนาน ลักษณะการแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่ก็เป็นการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน อีกนัยหนึ่งก็คือความต้องการให้ผู้วิเศษเป็นที่พึ่งทางใจที่คอยช่วยเหลือตนอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ลักษณะของการช่วยเหลือยังเป็นการช่วยแบบเต็มกำลังและความสามารถ คล้ายคลึงกับความเชื่อเรื่องผีดีบางประเภทของชาวล้านนา ซึ่งเชื่อว่าผีดีบางตนมีบทบาทในการปกป้องคุ้มครองมนุษย์นั่นเอง

ดังนั้นการสร้างให้มีผู้วิเศษและอาณาจักรของสิ่งวิเศษต่างๆในนิทานชาติกพื้นบ้านจึงเป็นหนทางหนึ่งในการปลอบประโลมจิตใจชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ฟังนิทาน ให้เกิดกำลังใจในการต่อสู้ชีวิตและเพื่อทดแทนความรู้สึกทุกข์ทรมานจากการที่ตนถูกกดขี่ด้วยการใช้อำนาจของผู้อุปถัมภ์ในทางที่ไม่ชอบหรือการแลกเปลี่ยนข้อผูกพันที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม อันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุลซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตจริงและอาจไม่มีใครมาช่วยเหลือได้ ขณะที่ในนิทานผู้วิเศษจะมาช่วยเหลือทุกครั้งที่ต้องการความช่วยเหลือ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ก็ตาม

2). **ความสัมพันธ์ที่มีความขัดแย้งกัน** ในชาติกพื้นบ้านล้านนาได้สะท้อนความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งออกมาในลักษณะของพ่อตาไม่ยอมรับลูกเขยที่มีสถานภาพต่ำต้อยและต่างชาติพันธุ์ ลักษณะของการที่พ่อตาไม่ยอมรับลูกเขยที่เป็นลูกกำพร้าวเนื่องจากเกิดความรังเกียจในสถานภาพที่ต่ำต้อยของตัวละครเอกกำพร้าว มีหน้าซ้ำบางคนยังเกิดมาอัปลักษณ์และแปลกประหลาดแตกต่างไปจากผู้อื่น ในขณะที่พ่อตามีสถานะทางสังคมที่สูงกว่าอย่างชัดเจน ดังนั้นการ

* ดูรายละเอียดเกี่ยวกับ "พฤติกรรมกรได้รับความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ" ในบทที่ 3 หน้า 77-85.

จะยอมรับลูกเขยอย่างตัวละครเอกกำพร้าจึงไม่ใช่เรื่องง่าย จึงปรากฏว่ามีชาดกพื้นบ้านล้านนา บางเรื่องที่น่างอกถูกตัดขาดจากครอบครัวเพราะยึดมั่นในความรักด้วยการเลือกตัวละครเอก กำพร้าซึ่งเป็นผู้ชายที่ตนรักมาเป็นคู่ครองโดยไม่สนใจว่าจะไม่เป็นที่ยอมรับของครอบครัว ดังปรากฏในชาดกเรื่อง *รัตนมณีกุมารมดส้ม* และ *อ้ายร้อยชอด* ในบางเรื่องแม้นางเอกจะไม่ถูกตัดขาดแต่ก็เป็นการยอมรับแบบไม่เต็มใจ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อตากับลูกเขยกำพร้าเป็นไปในด้านลบ พ่อตาแสดงอาการรังเกียจ กลั่นแกล้งและพยายามหาทางกำจัดลูกเขยให้พ้นๆ ไปเสีย ดังเช่นในชาดกเรื่อง *กำพร้าหมาดำ* และ *จันทพราหมณ์* เป็นต้น

ความแตกต่างทางชนชั้นหรือสถานภาพระหว่างสามีภรรยา นอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาพ่อตาไม่ยอมรับลูกเขยแล้ว ในบางครั้งก็ส่งผลกระทบต่อชีวิตสมรสของทั้งคู่ที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องที่มีอนุภาคของหญิงสาวได้ดื่มกินน้ำในรอยเท้าช้างจนตั้งครรภ์ ทั้งคนและช้างจะไม่ได้อยู่ร่วมกันฉันท์สามีภรรยา แม้จะเป็นเพียงอนุภาคเกี่ยวกับการเกิดที่ปรากฏเฉพาะในนิทาน แต่หากนำมาตีความในเชิงสัญลักษณ์จะเป็นการสะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างสถานะ/ชนชั้นและชาติกำเนิดของคู่สามีภรรยาที่เหลื่อมล้ำกันอย่างชัดเจนจนคู่สมรสไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ ส่งผลให้เด็กที่เกิดมาต้องกลายเป็นเด็กกำพร้า

ปัญหาเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำเรื่องฐานะและชนชั้นระหว่างสามีภรรยา ดังกล่าว ตัวชาดกพื้นบ้านล้านนาเองได้สร้างแนวทางแก้ไขปัญหามาอยู่แล้วในเรื่อง ด้วยการพยายามบ่งบอกให้ทุกฝ่ายพยายามต่อสู้เท่าที่จะทำได้ สำหรับทางออกในการแก้ไขปัญหาหรือข้อขัดแย้งต่างๆ คือการยึดมั่นในความดีและการใช้ความสามารถของตนเองพิสูจน์ เมื่อปัญหาบางอย่างไม่สามารถแก้ไขได้ก็ต้องแก้ไขที่ตัวเอง หัดยับยั้งชั่งใจโดยเฉพาะการเลือกคู่ครองควรพิจารณาถึงปัจจัยประกอบต่างๆ ก่อนตัดสินใจอยู่กินมีครอบครัวหรือมีบุตร เพื่อเป็นการสร้างครอบครัวให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง หลีกเลี่ยงปัญหาหรือความผิดพลาดในชีวิตสมรสที่จะส่งผลตามมา นอกจากนี้ในชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องยังมีการหาทางออกของปัญหาดังกล่าว ด้วยการให้ตัวละครเอกกำพร้าแต่งงานกับผู้หญิงที่มีสถานะสูงกว่า ถือว่าเป็นการเลื่อนสถานะทางสังคมโดยการแต่งงาน อีกทั้งยังชี้ให้เห็นความสำคัญของผู้หญิงในสังคมล้านนาที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองได้ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากภรรยาของตัวละครเอกกำพร้ามักจะเป็นเจ้าหญิงหรือเทพธิดาลงมาเกิด บางเรื่องอาจเป็นลูกสาวพระอินทร์หรือลูกสาวเศรษฐีซึ่งมีความแตกต่างทางชนชั้นกับตัวละครเอกกำพร้าอย่างชัดเจน แต่เมื่อตัวละครเอกกำพร้าสามารถแต่งงานกับนางได้ไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดๆ ก็ตาม ตัวละครเอกกำพร้าจะได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ในบางเรื่องการได้นางซึ่งเป็นลูกสาวเจ้าเมืองทำให้ตัวละครเอกกำพร้าได้ครองเมืองของนางด้วย

ในขณะที่ชาดกพื้นบ้านบางเรื่อง กว่าที่ตัวละครเอกกำพร้าจะได้แต่งงานกับคู่ครองซึ่งมีสถานะสูงกว่าเพื่อเลื่อนสถานะของตนเองนั้นก็ต้องใช้ความสามารถเป็นเครื่องมือ เพื่อพิสูจน์ให้

เห็นว่าตนก็มีความสามารถคู่ควรกับนาง ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏการทดสอบความสามารถของตัวละครเอกกำพำทั้งก่อนและหลังแต่งงาน บางครั้งแม้จะผ่านการทดสอบก่อนแต่งงานมาได้ แต่พอตาก็มักจะรังเกียจและยอมรับอย่างไม่เต็มใจ พอตาพยายามหาทางกำจัดตัวละครเอกกำพำอยู่ตลอดเวลา ซึ่งตัวละครเอกกำพำเองต้องใช้ความสามารถของตนเองเพื่อเอาตัวรอดจากปัญหาต่างๆมาให้ได้ เพื่อที่ในท้ายที่สุดจะได้รับการยอมรับหรือบางเรื่องพอตาก็แพ้ภัยไปเอง แม้แต่พฤติกรรมคุณสมบัติต่างๆที่เป็นความสามารถของตัวละครเอกกำพำ เช่น ความสามารถในการตอบปัญหาธรรม ความสามารถในการทำเกษตรกรรม ความสามารถในงานช่าง ฯลฯ ก็เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมหรือยกระดับฐานะของตัวละครเอกกำพำให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เนื่องจากการได้รับทรัพย์สินเงินทองตอบแทน ทำให้เปลี่ยนจากผู้ขัดสนกลายเป็นผู้มั่งคั่ง ช่วยยกระดับฐานะของตัวละครเอกกำพำให้ทัดเทียมกับผู้อื่นในสังคมได้เช่นเดียวกัน

สำหรับความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างคนต่างชาติพันธุ์ สะท้อนให้เห็นในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่อง *สุริยะแห่คำ* ในเรื่องมีพฤติกรรมที่ตัวละครเอกกำพำเสนกกุมารได้แต่งงานกับลูกสาวของหัวหน้าเผ่ามูเซอและกะเหรี่ยงยางแดง ส่วนในตอนท้ายเรื่องเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับมูเซอชั้นระหัวหน้าเผ่ามูเซอเผ่าหนึ่งซึ่งได้แยกย้ายไปตั้งเผ่าพันธุ์ใกล้มหาสมุทรโดยไม่ขึ้นกับใคร มูเซอผู้นี้มีธิดาสามคนซึ่งสองคนไปเป็นภรรยาของเจ้าเมือง ต่อมาเมื่อภรรยาของมูเซอชั้นระตายก็ต้องการแย่งชิงภรรยาของเสนกกุมารมาครอบครอง แต่ไม่สามารถเอาชนะกองทัพของตัวละครเอกกำพำได้จึงยอมสวามิภักดิ์ในที่สุด ลักษณะดังกล่าววิเคราะห์ได้ว่าการพยายามรวมกลุ่มกันทางชาติพันธุ์ โดยให้คนเผ่าคือมูเซอและกะเหรี่ยงแต่งงานกับคนปกติคือชาวล้านนา ซึ่งในนิทานก็มีการต่อต้านปรากฏอยู่ ผ่านพฤติกรรมของมูเซอชั้นระที่มีความเป็นไทไม่ขึ้นกับใคร เกิดความไม่พอใจในการรวมเชื้อชาติดังกล่าว (ความไม่พอใจดั้งเดิมเกิดจากการที่ลูกสาวของตนเองสองคนก็กลายเป็นภรรยาของชาวล้านนาซึ่งเป็นชนต่างเผ่าแล้ว) จึงต้องการแย่งชิงภรรยาของตัวละครเอกกำพำกลับมาเป็นของตนเอง แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะกองทัพของเสนกกุมารได้ การพ่ายแพ้ของมูเซอชั้นระแสดงให้เห็นความล้มเหลวในการพยายามต่อสู้เพื่อไม่ให้เผ่าของตนถูกกลืนและท้ายที่สุดก็เกิดการประนีประนอมกันเมื่อมูเซอชั้นระยอมสวามิภักดิ์เป็นเมืองขึ้น

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาประวัติศาสตร์การก่อตั้งดินแดนล้านนาขึ้นมาจะพบว่าการฟื้นฟูบ้านเมืองนับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมหลายอย่างในดินแดนล้านนา โดยในสมัยพระญากาวิละ (พ.ศ.2325-2356) ซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดให้เป็นพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่ขณะนั้น⁷ ได้มีการกวาดต้อนเอาชาวเมืองหรือเชลยศึก

⁷ อุดม รุ่งเรืองศรี, *วรรณกรรมล้านนา*, หน้า 6.

ที่เป็นกลุ่มชนชาติต่างๆในท้องถิ่นอื่นมาเป็นพลเมืองใหม่เพื่อฟื้นฟูบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นชาวไทย จีน ไทลื้อจากเชียงตุงและสิบสองปันนา ชาวไทใหญ่ มอญและพม่าจากเมืองสาตและปากตะวัน ตกของแม่น้ำสาละวิน รวมไปถึงชาวยวนจากเชียงแสน เชียงราย พะเยาและเมืองยวม ซึ่งเป็นคนยวนหรือชาวล้านนาเดิม* ผู้คนเหล่านี้ต่อมาได้มีพัฒนาการและหล่อหลอมกลายเป็น "คนเมืองหรือคนล้านนา" ในปัจจุบัน

ลักษณะของการเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยพลเมืองที่เป็นชนเผ่าและชนชาติต่างๆที่หลากหลายนั้นย่อมเกิดความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ ความแตกต่างนั้นก่อให้เกิดปัญหาปรากฏอยู่ในกระบวนการของการพัฒนาและการผสมผสาน การรวมกันระหว่างคนยวนซึ่งเป็นประชากรล้านนาดั้งเดิมกับชนชาติที่เข้ามาใหม่ย่อมมีการปะทะสังสรรค์กันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในระยะแรก เนื่องจากพวกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาใหม่ย่อมเป็นที่แปลกแยกในสังคมและไม่ได้รับการยอมรับ ส่งผลให้กลุ่มคนยวนที่อยู่มาก่อนหน้ามีอิทธิพลทั้งด้านวิถีชีวิต สังคมและวัฒนธรรมต่อชนกลุ่มอื่นในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่ดั้งเดิมและเป็นคนกลุ่มใหญ่ในสังคม

ลักษณะเช่นนี้เองที่น่าจะเป็นสาเหตุที่ชี้ให้เห็นปัญหาเกี่ยวกับความแตกต่างทางชนชั้น/ชาติพันธุ์ของสังคมล้านนาในอดีต แม้ว่าพัฒนาการของกระบวนการหล่อหลอมประชากรชาติพันธุ์ต่างๆจะเกิดผลสำเร็จ กลายเป็นคนเมืองในสังคมล้านนาจนถึงทุกวันนี้ อันทำให้ความแตกต่างเรื่องชนชาติเหล่านั้นหายไปจนแทบไม่ปรากฏในปัจจุบัน ส่วนตัวข้อมูลชาดกพื้นบ้านล้านนาเองก็ไม่สามารถสะท้อนปัญหาความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ดังกล่าวได้ชัดเจนมากนัก เนื่องจากเงื่อนไขด้านระยะเวลาในการแต่งที่ไม่ทราบชัดเจนว่าแต่งขึ้นในสมัยใด แต่ในชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องก็ยังคงปรากฏร่องรอยของความขัดแย้งดังกล่าวให้เห็นอยู่ ซึ่งแม้จะไม่เด่นชัดแต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นปัญหาที่แอบแฝงอยู่ได้

5.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์

ลักษณะที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในสังคมล้านนา ชาดกพื้นบ้านล้านนาหลายเรื่องเป็นเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์ในหลายลักษณะคือ ความสัมพันธ์แบบบิดา-มารดากับบุตร ได้แก่ การที่คนมีลูกเป็นสัตว์หรือสัตว์มีลูกเป็นคน ความสัมพันธ์แบบสามี-ภรรยา ได้แก่ การที่คนตั้งท้องเนื่องจากของเหลวหรือซากอาหารของสัตว์ การที่ตัวละครเอกกำพร้าแต่งงานกับลูกของสัตว์เช่น ลูกสาวของตุ๊กแก นกพิราบ มดง่าม และนางในงาช้าง รวมไปถึงความสัมพันธ์แบบคนมีสัตว์เป็นผู้อุปถัมภ์ช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ การที่ตัวละคร

* ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 19-21.

เอกภาพที่กลายเป็นสัตว์ แต่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมมนุษย์ สามารถพูดหรือกระทำกิจกรรมต่างๆได้ เหมือนมนุษย์ปกติและในตอนท้ายเรื่องตัวละครเอกภาพที่กลายเป็นสัตว์ก็จะกลายร่างเป็นมนุษย์

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครที่เป็นมนุษย์กับตัวละครที่เป็นสัตว์ในชาดกพื้นบ้านล้านนา ดังกล่าว แสดงความผูกพันระหว่างคนกับสัตว์ในลักษณะของการยกย่องสัตว์ให้มีความเท่าเทียมกับมนุษย์ สัตว์สามารถกระทำพฤติกรรมต่างๆได้เหมือนมนุษย์และเป็นเพื่อนของมนุษย์ โดยจะเห็นว่าไม่ปรากฏตัวละครเอกภาพที่ประกอบอาชีพล่าสัตว์ ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มนุษย์เป็นศัตรูกับสัตว์ ในชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกภาพล่าเลย

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์ยังเป็นไปในรูปแบบของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ส่วนใหญ่มนุษย์มักจะเป็นฝ่ายที่ต้องรับการช่วยเหลือจากสัตว์มากกว่า โดยพบว่าในชาดกพื้นบ้านล้านนาหลายเรื่องตัวละครเอกภาพมีสุนัขเป็นผู้ช่วยเหลือ เช่นในชาดกเรื่อง กัฬารหมาเมา กัฬารหมาดำ นางไขพร่าง ไปราบ่าวน้อย สุนัขขาดก และ สุพรรณโมกชะหมาแก้วหาง รวมทั้งสัตว์ผู้ช่วยประเภทอื่นที่คอยให้ความช่วยเหลือแก่ตัวละครเอกภาพได้แก่ แมว นกแขกเต้า แมลงวัน หมูป่า ผีเสื้อ ต๊กแก หนู มดงาม มดแดง เสือ เขี้ยว อีเห็น และ ช้างน้ำ ซึ่งความช่วยเหลือที่ตัวละครเอกภาพได้รับก็มีหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความช่วยเหลือให้รอดชีวิตหรือได้รับอิสรภาพ ความช่วยเหลือให้ได้คู่ครอง ความช่วยเหลือให้ชนะการแข่งขัน เป็นต้น

รูปแบบการพึ่งพาสัตว์ในนิทานเช่นนี้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่ต้องประกอบอาชีพซึ่งต้องใช้แรงงานคนคู่กับสัตว์ ต้องใช้ควายในการไถนา การใช้วัวเทียมเกวียนในการเดินทางหรือการบรรทุกสิ่งของซึ่งเรียกว่า“วัวต่าง” การใช้สุนัขเพื่อล่าสัตว์หรือเป็นเพื่อนนำทางเมื่อต้องเดินทางเข้าป่าเพื่อหาอาหาร ในปัจจุบันการใช้สัตว์ช่วยเหลือเกี่ยวกับการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตดังกล่าวยังคงปรากฏอยู่ในสังคมชนบทของล้านนา นอกจากนี้ยังปรากฏพิธีกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสัตว์อยู่ในสังคมล้านนาด้วย ยกตัวอย่างเช่น พิธีกรรมเรียกขวัญหรือสูขวัญวัวควาย ในหมู่บ้านเกิด อำเภอปัว จังหวัดน่าน^๘ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นหลังจากการปลูกข้าว เพื่อระลึกถึงบุญคุณของวัวควายที่ได้ใช้งานหนักมาตลอดฤดูทำนา พิธีกรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความคงอยู่ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชาวล้านนาที่ยังมีการพึ่งพาอาศัยสัตว์อยู่

^๘ สมพงษ์ จิตอารีย์, “การศึกษาบทสูขวัญและพิธีสูขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอปัว จังหวัดน่าน”, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545).

5.4 เด็กกำพร้าในนิทาน : ภาพสะท้อนผลกระทบของปัญหาครอบครัวในสังคมล้านนา

ตัวละครเอกกำพร้าเป็นตัวละครที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งแตกต่างจากตัวละครประเภทอื่นคือการขาดบิดามารดาเลี้ยงดูตั้งแต่เด็ก นอกจากนี้ตัวละครส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจนทำให้ชีวิตพบกับความยากลำบากตั้งแต่เริ่มต้น ซึ่งรูปแบบ"การขาด"ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของตัวละครในเวลาต่อมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การขาดบิดามารดาเลี้ยงดูเนื่องจากการสิ้นชีวิตหรือการพลัดพรากอันเป็นสาเหตุของการกำพร้า ตลอดจนการดำเนินชีวิตที่เป็นผลต่อเนื่องมาจากความกำพร้า นั้น ชี้ให้เห็นผลกระทบเกี่ยวกับเด็กกำพร้าที่เกิดขึ้นจากปัญหาครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์

จากประเภทของตัวละครเอกกำพร้าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาไว้ในบทที่ 3 พบว่าสาเหตุที่ทำให้ตัวละครเอกต้องเกิดมาเป็นเด็กกำพร้า นั้นมีทั้งการสิ้นชีวิตจากไปของบิดามารดา การพลัดพรากจากกัน รวมทั้งการที่ไม่ทราบชัดเจนว่าตัวละครเอกกำพร้ามีบิดาเป็นใคร ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นสาเหตุให้เกิดสภาพครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ ทำให้เด็กที่เกิดมาเป็นลูกกำพร้าและปัญหาดังกล่าวก็เป็นปัญหาครอบครัวที่เกิดขึ้นจริงในสังคม

ยกตัวอย่างเช่น การที่ตัวละครเอกเกิดมากำพร้ามารดา ต้องอาศัยอยู่กับบิดาซึ่งมีภรรยาใหม่หรือมีภรรยาน้อยอยู่แล้ว (ขาดกพื้นบ้านล้านนาทุกเรื่องที่มีโครงเรื่องในลักษณะเช่นนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างแม่เลี้ยงกับตัวละครเอกกำพร้าซึ่งเป็นลูกเลี้ยงนั้น มักจะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงลบ โดยตัวละครเอกกำพร้าจะถูกแม่เลี้ยงรังเกียจหรืออิจฉาริษยาและหาทางกำจัดด้วยวิธีต่างๆ) สะท้อนให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากผู้ชายซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวนิยมมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยหรือความขัดแย้งระหว่างแม่เลี้ยงกับลูกเลี้ยงตามมา รวมไปถึงความกำพร้าที่เกิดจากการพลัดพราก ซึ่งการพลัดพรากนั้นมีสาเหตุมาจากการที่ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวหุบเขาเชื่อคำยุยงของผู้อื่น (ส่วนใหญ่เป็นภรรยาหลวงหรือภรรยาน้อยที่อิจฉาริษยาซึ่งกันและกัน) ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งและครอบครัวมีความแตกแยกต้องมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถูกขับไล่ออกจากบ้าน กลายเป็นคนเร่ร่อนและได้รับความทุกข์ยากลำบาก ปัญหาดังกล่าวล้วนเป็นปัญหาครอบครัวที่เกิดจากผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวขาดคุณสมบัติเกี่ยวกับภาวะการเป็นผู้นำ เมื่อเกิดปัญหาต่างๆภายในครอบครัวจึงไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องหรือถูกทาง ส่งผลกระทบต่อบุคคลในครอบครัวและลูกกลายมาเป็นปัญหาสังคม

ปัญหาเรื่องภรรยาหลวงกับภรรยาน้อยนั้นเป็นปัญหาครอบครัวที่ชัดเจนและรับทราบกันอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะในอดีตที่ผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคน ในปัจจุบันแม้ค่านิยมดังกล่าวจะลดความสำคัญลงไปเพราะสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง กฎหมายกำหนดให้ผู้ชายมีภรรยาได้เพียง

คนเดียวแต่ในทางปฏิบัติแล้วก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ ปัญหาดังกล่าวจึงดูเหมือนจะเป็นปัญหาเรื้อรังที่เกิดขึ้นในสังคมและยากจะแก้ไขให้หมดไปได้

ส่วนลักษณะของการที่พระเอกเดินทางไปเมืองไหนก็ได้ภรรยา ซึ่งเป็นพฤติกรรมหนึ่งของตัวละครเอกกำพร้าที่ปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนา โดยพฤติกรรมดังกล่าวเป็นคุณลักษณะของพระเอกในนิทานจักรววงศ์และเป็นอีกพฤติกรรมหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นปัญหาผู้ชายมีภรรยาหลายคนได้ โดยเป็นความนิยมมีภรรยาใหม่เมื่อต้องเดินทางไปทำงานหรือตั้งถิ่นฐานใหม่ การที่ผู้ชายในสังคมไทยมักจะมีครอบครัวใหม่เวลาไปทำงานนอกหมู่บ้านนั้น ศิราพร ณ ถลาง ได้วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า เป็นเพราะผู้หญิงในสังคมไทยตามปกตินั้นจะมีหน้าที่ดูแลกิจการทั้งหมดในบ้านเรือน ผู้ชายจึงมีลักษณะของการช่วยเหลือตัวเองไม่ได้เกี่ยวกับงานบ้านเมื่อต้องไปทำงานต่างถิ่น ดังนั้นจึงต้องหาผู้หญิงมาช่วยดูแลบ้านให้ ทำให้กลายเป็นคนที่มีสองครอบครัวอยู่ในต่างสถานที่กัน⁹

สาเหตุของความกำพร้าบางลักษณะแม้จะไม่ใช่เหตุการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นจริงได้ในสังคม แต่ก็ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นปัญหาสังคมบางอย่างซึ่งซ่อนเร้นอยู่ได้ ได้แก่ หญิงสาวซึ่งเป็นหญิงพรหมจรรย์ หญิงม่ายหรือหญิงไม่มีสามีได้ตั้งครรภ์ขึ้นเองโดยไม่มีความสัมพันธ์กับบุรุษเพศ ทั้งจากการอธิษฐานขอบุตรจากพระอินทร์ การกินซากอาหารหรือดื่มน้ำปัสสาวะในรอยเท้าสัตว์จนตั้งครรภ์ ลักษณะการกำเนิดเหนือธรรมชาติดังกล่าวแม้จะเป็นเพียงอนุภาคที่ปรากฏเฉพาะในนิทานแต่หากวิเคราะห์ตามพื้นฐานความเป็นจริงในสังคมแล้ว ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นปัญหาการตั้งครรภ์ของหญิงสาวโดยไม่ทราบว่าใครเป็นพ่อของเด็ก หรือเรียกว่าการท้องไม่มีพ่อ ซึ่งอาจเกิดจากการลักลอบมีเพศสัมพันธ์ระหว่างหนุ่มสาวโดยไม่ได้แต่งงานกันให้ถูกต้องตามประเพณีจนฝ่ายหญิงเกิดตั้งท้องขึ้นมา อันเป็นการกระทำที่ขัดต่อวัฒนธรรมของชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะสังคมล้านนาให้ความสำคัญกับประเพณีการแต่งงานกันให้ถูกต้องก่อนจะอยู่ร่วมกัน อันที่สามีภรรยา จะเห็นว่าในชาดกพื้นบ้านหลายเรื่องที่มีมารดาตั้งครรภ์ตัวละครเอกกำพร้าโดยไม่ทราบว่าใครเป็นพ่อเด็กจะถูกบิดาจับลอยแพ เนื่องจากเกิดความอับอายหรือเกรงว่าจะถูกติฉินนินทาได้ ซึ่งให้เห็นว่าชาวล้านนาเคร่งครัดอย่างมากกับประเพณีการแต่งงานของคู่สมรสและไม่ยอมรับรูปแบบความสัมพันธ์ที่ลักลอบ ในชุมชนบางแห่งถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นเรื่องที่ผิดผีและจะเกิดความวิบัติกับผู้ประพฤติผิดดังกล่าวยีกด้วย

⁹ ศิราพร รัฐะฐาน ณ ถลาง, "ตัวเอกและตัวร้ายในนิทานจักรววงศ์," ในในท้องถื่นมินิทานและการละเล่น, หน้า 164.

ปัญหาสภาพครอบครัวและการเลือกคู่ครองที่เกิดขึ้น ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้คือเด็กที่เกิดมา ปัญหาประการแรกที่ชัดเจนที่สุดคือการศึกษาของเด็กเกิดมาเป็นลูกกำพร้า การขาดบิดามารดาเลี้ยงดูในวัยเด็กนั้นเป็นสภาวะการขาดความรักความอบอุ่นที่รุนแรงที่สุด มีหน้าซ้ำสภาพครอบครัวและการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชนบทส่วนใหญ่ยังมีฐานะไม่ดีนัก จึงส่งผลให้เกิดความขาดแคลนทรัพย์สินเงินทองต่อเนื่องตามมาด้วย การมีสภาพครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์นั้นเป็นการสร้างปมด้อยให้แก่เด็ก ทำให้เด็กเกิดความรู้สึกแปลกแยกและเกิดการเปรียบเทียบกับเพื่อนคนอื่น ๆ ที่มีครอบครัวอบอุ่นพร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ลูก เป็นเหตุให้เด็กถูกเพื่อนล้อหรือถูกรังแก ปมด้อยเรื่องการไม่มีพ่อหรือไม่มีแม่มีความสำคัญกับเด็กกำพร้ามากจนถึงขั้นที่ตัวละครเอกกำพร้าในบางเรื่องเช่น *คัทธนะจิกุงดีด* ยอมละทิ้งครอบครัวและชุมชนออกเดินทางตามหาพ่อที่พลัดพรากจากกัน เพื่อลบปมด้อยดังกล่าวทิ้งไป ส่วนในชาดกเรื่อง *สุนัขชาดก* เมื่อตัวละครเอกกำพร้าขาดมารดาแล้ว ยังประสบกับพฤติกรรมการอิจฉาริษยาและการกลั่นแกล้งจากภรรยาใหม่ของพ่อ การถูกรังเกียจผนวกกับปมด้อยเรื่องความกำพร้า นั้น ส่งผลให้ตัวละครเอกกำพร้าตัดสินใจออกจากบ้านเพื่อไปเผชิญชีวิตตามลำพังดีกว่าจะกลับมาอยู่กับครอบครัว

การขาดความรักความอบอุ่นจากพ่อแม่ นอกจากสร้างจะสร้างปมด้อยให้แก่เด็กแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาเด็กในด้านอื่นๆตามมาอีก โดยเฉพาะพฤติกรรมในด้านลบของเด็กกำพร้าที่เกิดมา จะเห็นว่าตัวละครเอกกำพร้าในหลายเรื่องมักจะได้รับความช่วยเหลือในทุกเรื่อง ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปจนถึงเรื่องใหญ่ๆ พฤติกรรมเหล่านี้หากมองในด้านลบจะสะท้อนให้เห็นว่าเด็กกำพร้าไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ต้องรอคอยการช่วยเหลือจากผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา บางครั้งแม้จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วแต่ก็ไม่สามารถคิดหรือแก้ปัญหาชีวิตด้วยตนเองได้

ในชาดกพื้นบ้านล้านนาบางเรื่องที่ระบุว่าตัวละครเอกกำพร้ามีบิดามารดาเป็นสัตว์ นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความแตกต่างทางด้านสถานภาพระหว่างบิดามารดากับบุตรแล้ว ในชาดกบางเรื่องยังสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมการไม่ยอมรับหรือหลีกเลี่ยงหนีบิดามารดา เนื่องจากเห็นว่าการมีบิดามารดาที่มีสถานภาพต่ำด้อยเป็นเรื่องน่ารังเกียจ โดยปรากฏว่ามีตัวละครเอกกำพร้าที่ไม่ยอมรับบิดามารดาที่ต่ำด้อยในชาดกเรื่อง *โคณบุตร* ซึ่งตัวละครเอกกำพร้ามีมารดาเป็นแม่วัวกับเพื่อนที่มีมารดาเป็นเสืออยู่ในป่า ได้แอบหนีมารดาออกจากป่ามาใช้ชีวิตเป็นช่างปั้นหม้ออยู่ในเมือง ปัญหาเช่นนี้ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปและส่วนหนึ่งเกิดจากสภาพจิตใจของเด็กเองที่ไม่สามารถยอมรับชาติกำเนิดอันต่ำด้อยของบิดามารดา รวมทั้งสถานภาพของตนเองในสังคมได้

จากลักษณะปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเด็กกำพร้าชี้ให้เห็นความสำคัญของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ดังมีสุภาษิตของชาวล้านนาที่กล่าวถึงความสำคัญของบิดามารดาไว้ว่า *ชาดพ่อ*

เหมือนถ่อหัก ขาดแม่เหมือนแพแตก (ขาดพ่อเหมือนไม้พายหัก ขาดแม่เหมือนเรือแตก) หรือ กำพรว้าพ่อพวยังแควน กำพรว้าแม่แควนตั้งเอียง (ขาดพ่อยังพอทำเนา แต่ขาดแม่ต้องคว้างคว้าง) แม้จะให้ความสำคัญกับบทบาทของมารดามากกว่าบิดา แต่อย่างไรก็ตามการขาดบิดาหรือมารดา ก็ล้วนสร้างความลำบากแก่เด็กเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเด็กในวัยแรกเกิดจนถึงวัยเจริญเติบโตเข้าสู่ วัยรุ่น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการปลูกฝังและอบรมเด็ก ถ้าเด็กมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นได้รับการเลี้ยงดูและเอาใจใส่อย่างดี ปัญหาที่เกิดกับเด็กก็จะมีน้อยหรือหากมีปัญหา ใดๆเกิดขึ้น ผู้เป็นบิดามารดาก็สามารถหาทางแก้ไขได้ทันที่ตรงกันข้ามเมื่อเด็กขาดสิ่งเหล่านี้ ปัญหาต่างๆก็จะเกิดขึ้นตามมา จากปัญหาระดับครอบครัวก็จะกลายเป็นปัญหาของสังคมที่ต้อง แก้ไขดูแลในที่สุด

5.5 ลักษณะร่วมและแตกต่างของสังคมล้านนากับสังคมอื่น

ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมระหว่างสังคมล้านนากับสังคมอื่นๆเมื่อมองผ่านจากรูปแบบตัวละครเอกกำพรว้าเป็นการแสดงความแตกต่างของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม ในการรวมกลุ่มเป็น ชุมชน/เมือง/หมู่บ้านไม่ว่าจะสังคมใดๆก็ตาม ย่อมมีความหลากหลายของกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ ปรากฏอยู่ บางสังคมปรากฏความแตกต่างทางชนชั้นชัดเจนจนถูกนำมาตั้งเป็นกฎเกณฑ์ของ สังคมเช่นการแบ่งชนชั้นในอินเดีย บางสังคมแม้จะไม่ชัดเจนจนเป็นบรรทัดฐานของสังคมแต่ก็จะมี ลักษณะแอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ ดังนั้นในทุกสังคมจะประกอบไปด้วยผู้ที่มีโอกาสในสังคมดี มีสติ ปัญญาและความสามารถ มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ซึ่งในทางตรงกันข้ามกันย่อมมีกลุ่มคนที่แตกต่างไปคือเป็นผู้ที่ด้อยโอกาสในสังคม ขาดแคลนทรัพย์สินเงินทองในการ ดำรงชีพ ขาดสติปัญญาความสามารถหรือขาดโอกาสในการแสดงความสามารถที่มีอยู่ ซึ่งตัว ตัวละครเอกกำพรว้าก็มีคุณลักษณะเป็นตัวแทนของคนกลุ่มนี้ในสังคม

ส่วนลักษณะร่วมทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างสังคมล้านนากับไทเขิน เมื่อพิจารณา จากตัวเนื้อหาและรูปแบบของชาดกพื้นบ้าน จะเห็นว่าทั้งสองกลุ่มมีความนิยมในการนำนิทานพื้น บ้านมาแต่งในรูปของชาดกเหมือนกัน รวมทั้งยังมีการรับรู้ชาดกพื้นบ้านในเรื่องเดียวกันเป็นส่วน ใหญ่ ทำให้เนื้อหานิทานมีความใกล้เคียงกัน โครงเรื่องของชาดกพื้นบ้านบางเรื่องแทบจะเป็นเรื่อง เดียวกัน ส่งผลให้องค์ประกอบของนิทานส่วนอื่นๆมีความคล้ายคลึงกัน ไม่เว้นแม้แต่ลักษณะของ ตัวละครเอกกำพรว้าในชาดกพื้นบ้านของไทเขินเองที่เหมือนกับของล้านนามากที่สุดหากเปรียบ เทียบกับนิทานกลุ่มอื่น ลักษณะร่วมด้านภาษาและวรรณกรรมของไทเขินและล้านนาดังกล่าวชี้ให้เห็น ความคล้ายคลึงกันในด้านวัฒนธรรมระหว่างสองอาณาจักรได้

ความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมและประเพณีระหว่างไทเขินกับล้านนา เริ่มจากการที่ผู้ก่อตั้งเมืองเชียงตุง (เมืองหลวงของไทเขิน) และผู้รวบรวมอาณาจักรล้านนาเป็นคนๆ เดียวกันคือ พญามังราย ในตำนานพญามังรายสร้างเมืองเชียงตุงกล่าวไว้ว่า เดิมบริเวณเมืองเชียงตุงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะ เมื่อพญามังรายเสด็จประพาสล่าสัตว์เห็นภูมิประเทศที่อุดมสมบูรณ์เหมาะที่จะสร้างเมือง จึงส่งกองทัพไปปราบปรามชาวลัวะแล้วให้สร้างเมืองตุงคบุรีขึ้น จากนั้นพระองค์ได้มอบหมายให้เจ้าน้ำท่วมผู้เป็นหลานไปปกครองเมืองเชียงตุง มีการอพยพไพร่พลชาวเชียงแสนและเชียงรายไปอยู่ที่เมืองเชียงตุง อาณาจักรล้านนาและเมืองเชียงตุงจึงมีการติดต่อสัมพันธ์กันในฐานะบ้านพี่เมืองน้อง รวมทั้งมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกันเรื่อยมา¹⁰ นอกจากนี้ในสมัยพญาเกือนาถึงสมัยพญาแก้ว ซึ่งเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรล้านนา การเสริมสร้างความสัมพันธ์กับเมืองเชียงตุงจึงเน้นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากเชียงใหม่สู่เชียงตุงและผ่านต่อไปถึงเชียงรุ่ง กระแสพัฒนาการของพุทธศาสนาในเชียงใหม่แต่ละยุคสมัยจึงมีความสัมพันธ์กับความเจริญเติบโตของพุทธศาสนาในเชียงตุงและทำให้อักษรธรรมล้านนาได้แพร่ไปสู่เชียงตุงพร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วย อักษรไทเขินจึงมีความคล้ายคลึงกับของล้านนามาก รวมไปถึงวรรณกรรมจากล้านนาก็ได้แพร่หลายไปสู่เชียงตุงด้วย¹¹ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ไทเขินและล้านนาจะมีการรับรู้วรรณกรรมร่วมกันเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามท้ายที่สุดแล้วเฉพาะเนื้อหาและรูปแบบของชาดกพื้นบ้านรวมไปถึงลักษณะตัวละครเอกกัฬาที่ปรากฏ คงไม่สามารถเป็นหลักฐานอ้างอิงได้ชัดเจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทเขินกับล้านนา แต่ผู้วิจัยคาดว่าน่าจะเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่งที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาให้กว้างขวางลึกซึ้งได้

ส่วนลักษณะของตัวละครเอกกัฬาในนิทานกัฬาของชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในอุษาคเนย์ตอนกลาง ซึ่งให้เห็นว่าแนวคิดหลักของนิทานกัฬาคือการสะท้อนปัญหาความแตกต่างทางชนชั้น รวมไปถึงปัญหาโครงสร้างการปกครองที่มีความซับซ้อนในระบบศักดินา การสะท้อนสภาพชีวิตของเกษตรกรในวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม ปัญหาชุมชนเกี่ยวกับเด็กกัฬาจรจัด และปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับกฎเกณฑ์ของชุมชน อาทิ บรรทัดฐานเรื่องการสมรส การ

¹⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รัตนพร เศรษฐกุล, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง," ใน เรื่องเมืองเชียงตุง, (เชียงใหม่: สุริวงศบุ๊คเซ็นเตอร์, 2537), หน้า 27- 50.

¹¹ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โครงการวิชาการ สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2539), หน้า 189.

สร้างครอบครัวใหม่ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างพ่อตากับลูกเขย เป็นต้น¹² ซึ่งปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ปรากฏร่วมกับสังคมล้านนาเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามปัญหาบางลักษณะที่สะท้อนออกมาจากนิทานกำพร้าว้ามีความแตกต่างกับ ปัญหาที่สะท้อนออกมาจากชาดกพื้นบ้านล้านนา ทั้งในด้านรูปแบบและระดับความรุนแรง โดยพบว่าสภาพชีวิตของเกษตรกรในชุมชนที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาว รวมทั้งชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบลุ่มและภูเขาอย่าง เขมร ม้ง ละว้า นั้น จะมีความขัดสนและขาดแคลนที่ค่อนข้างรุนแรงมากกว่า ชุมชนล้านนา ปัญหาเด็กกำพร้าว้าและเด็กจรจัดในบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เป็นปัญหาชนชั้น และปัญหาสังคมที่รุนแรง เดิมกลุ่มชนมอญ เขมรและกลุ่มชนบทที่สูงมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกจับไปเป็นทาสหรือเป็นแรงงานในกลุ่มชนที่มีพลังอำนาจสูงกว่า ปัจจุบันความด้อยโอกาสเหล่านั้น ก็ยังคงอยู่ โดยเปลี่ยนเป็นแรงงานนอกกฎหมาย คนจรจัดพลัดบ้านพลัดเมือง บางกลุ่มต้องประกอบมิชจาชีวิตที่ขัดต่อกฎหมายบ้านของสังคมในรูปแบบของโสเภณีข้ามชาติ ผู้หลบหนีเข้าเมือง ผู้ลักลอบค้ายาเสพติด¹³ ลักษณะความรุนแรงของปัญหาเรื่องชนชั้นดังกล่าวไม่ปรากฏมากนักในสังคมล้านนา เนื่องจากชาวล้านนามีถิ่นฐานที่ทำกินเป็นหลักแหล่งและส่วนใหญ่เป็นการครอบครองที่ดินทำกินของตนเอง ปัญหาการอพยพย้ายถิ่นหรือการพลัดพรากจากบ้านเมืองจึงมีไม่มาก รวมทั้งรากฐานความมั่นคงของวัฒนธรรมที่ต่อเนื่องมายาวนานจึงทำให้สังคมล้านนา มีความเข้มแข็ง ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบจากสังคมอื่นจึงมีน้อยเช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังพบปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในลักษณะของการขาดแคลนน้ำจนต้องมีการอพยพเพื่อหาแหล่งน้ำ ปรากฏในนิทานกำพร้าว้าเรื่อง นางไก่อแก้ว* จำนวนของผู้ไทยและลาวเวียง โดยเป็นนิทานกำพร้าว้าที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับพ่อแม่ที่ทิ้งลูกเพื่อไปตามหาแหล่งน้ำเป็นเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกัน จนกระทั่งพ่อแม่ทำได้สำเร็จสามารถหาแหล่งน้ำช่วยเหลือชาวบ้านไว้ได้และได้กลับมาเจอลูกในตอนท้ายเรื่อง การที่ปัญหาการขาดแคลนน้ำเป็นปัญหาที่ปรากฏเฉพาะกลุ่มลาวและกลุ่มผู้ไทยนั้น ก็เนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างแห้งแล้งเพราะเป็นดินแดนบนที่ราบสูง ผนวกกับทั้งสองกลุ่มชนเป็นกลุ่มชนที่มีการเพิ่มปริมาณการปลูกข้าวและการขยายพื้นที่การทำไร่ทำนามากขึ้น จึงต้องประสบกับปัญหาข้อจำกัดในเรื่องน้ำเพื่อการบริโภคและการเกษตร¹⁴ แต่ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติดังกล่าวไม่ปรากฏในชุมชนล้าน

¹² จารุวรรณ ธรรมวัตร, นิทานกำพร้าว้า: ภาพสะท้อนชีวิตผู้ด้อยโอกาสและชาติพันธุ์สัมพันธ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง (อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต, 2542), หน้า 17- 23.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

* นิทานที่มีโครงเรื่องแบบนางไก่อ้วไม่ปรากฏในชาดกพื้นบ้านล้านนาที่ตัวละครเอกกำพร้าว้า

¹⁴ จารุวรรณ ธรรมวัตร, นิทานกำพร้าว้า: ภาพสะท้อนชีวิตผู้ด้อยโอกาสและชาติพันธุ์สัมพันธ์ในเขตอุษาคเนย์ตอนกลาง.

นา เพราะดินแดนในล้านนาส่วนใหญ่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบระหว่างภูเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำ ประกอบกับภูมิอากาศแบบร้อนชื้นค่อนข้างอบอุ่น ซึ่งเป็นสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและการเพาะปลูก¹⁵ ด้วยเหตุนี้ภัยธรรมชาติเรื่องการขาดแคลนน้ำจึงไม่สะท้อนออกมาในชาดกพื้นบ้านล้านนาเรื่องใดเลย

ส่วนการที่ปรากฏ "อนุภาคตัวละครเอกกำพร้า (Orphan hero (heroine))" ในนิทานพื้นเมืองของท้องถิ่นต่างๆทั่วโลก ตามการศึกษาดัชนีอนุภาคสากลของสตีล ธอมป์สัน* ก็ชี้ให้เห็นความเป็นสากลของตัวละครเอกกำพร้า รวมทั้งความนิยมในการนำตัวละครกำพร้ามาสร้างเป็นตัวละครเอกในนิทาน ซึ่งไม่ได้ปรากฏเฉพาะในล้านนาแต่ยังปรากฏในท้องถิ่นต่างๆทั่วโลก

ความนิยมในตัวละครเอกกำพร้า นั้นอาจเนื่องมาจากลักษณะเฉพาะตัวของตัวละครซึ่งมีบุคลิกแหวกชนบไปจากพระเอกในนิทานทั่วไปที่ส่วนใหญ่จะเป็นภาพของพระเอกแบบนักรบ/นักรักหรือเจ้าชายผู้เพียบพร้อม แต่ตัวละครเอกกำพร้ามีลักษณะของพระเอกแบบขัดสนขาดแคลน เป็นภาพที่สื่อถึงบุคคลผู้มีความด้อยโอกาสในสังคมและมีรูปแบบการขาดที่รุนแรง การขาดที่รุนแรงดังกล่าวเป็นคุณลักษณะที่สามารถสร้างอารมณ์ร่วมแก่ที่เสพนิทานได้ ทำให้เกิดความรู้สึกสงสารหรือสะเทือนใจไปกับเหตุการณ์หรือโศกนาฏกรรมที่ตัวละครได้รับ นอกจากนี้เรื่องราวของตัวละครเอกกำพร้าที่ผ่านความยากลำบากในชีวิตมากมายก่อนได้รับการทดแทนในตอนท้ายเรื่องด้วยการเป็นเจ้าเมือง ส่งผลให้ความขาดแคลนในตอนต้นหายไป ก็แสดงให้เห็นลักษณะของความขัดแย้งหรือปมปัญหาที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในต้วนิทาน ซึ่งช่วยในเรื่องการสร้างอรรถรสแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้เป็นอย่างดี

หากพิจารณาชาดกพื้นบ้านเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของคติชนในสังคม อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะและเรื่องราวชีวิตของตัวละครเอกกำพร้ามีบทบาทในการให้ความหวังเพื่อทดแทนหรือชดเชยสิ่งที่ขาดแคลนในสภาพความเป็นจริง (Compensation หรือ wish fulfilment)¹⁶ เนื่องจากต้วบทหรือนิทานชาดกที่มีตัวละครเอกเป็นกำพร้าได้สร้างโอกาสให้ตัวละครที่ด้อยโอกาสในสังคมกลุ่มนี้ ได้ประสบความสำเร็จในชีวิตเทียบเท่ากับคนกลุ่มอื่น เพราะตามสภาพความเป็นจริงแล้วอาจ

¹⁵ สุรพล ดำริห์กุล, ล้านนา:สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือชุดมรดกไทย รุ่งอรุณพับลิชชิง, 2542), หน้า 9 -14.

* ดูรายละเอียดในบทที่ 4 หน้า 138-143.

¹⁶ William, R. Bascom, "Four Function of Folklore," In *The Study of Folklore*, ed. Alan Dundes, (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall , 1965), pp. 277-298.

เกิดขึ้นได้ยากหรือแทบจะไม่มีโอกาสเกิดขึ้นเลย การประสบความสำเร็จในบ้านปลายชีวิตแม้จะเกิด
มามีสถานภาพทางสังคมต่ำต้อยย่อมเป็นความปรารถนาของชาวบ้านทั่วไป รูปแบบของตัวละคร
เอกก่าพรั้าจึงเป็นการสร้างลักษณะตัวละครที่สามารถเข้าไปเติมเต็มสิ่งที่ขาดหายไปในชีวิตจริงได้
ในขณะที่เรื่องราวชีวิตของตัวละครเอกก่าพรั้าซึ่งพบกับความสุขในชีวิตภายหลังจากที่ผ่านพ้น
ปัญหาและอุปสรรคนานัปการมาได้ก็เป็นเรื่องราวที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความอิมเมจใจ แม้จะเป็น
เพียงจินตนาการที่เกิดจากเรื่องเล่า แต่ก็เป็นเวลาหนึ่งที่บรรลุนิยามความต้องการภายในจิตใจได้ ส่งผล
ให้สามารถยอมรับสภาพสังคมปัจจุบันและมีกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้
เห็นว่าแม้แต่ละท้องถิ่นจะมีระบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันแต่คุณลักษณะพิเศษของตัวละครเอก
ก่าพรั้าซึ่งเป็นที่รับรู้ร่วมกันในหลายท้องถิ่นก็เป็นเสมือนกลไกอย่างหนึ่งที่ช่วยทดแทนความหวัง
หรือสิ่งที่คนในสังคมส่วนหนึ่งขาดแคลนได้